

PRITZ PÁL

Hajdu Tibor emlékezete

<https://doi.org/10.56944/multunk.2026.1.7>

A most, tisztos kort megérten eltávozott kollégánk historiográfiai helyének kijelölését – vélem – nem szükséges az idő múlására bízunk.* Sok minden már jelenünkben is tisztán látható. Önmagában a kerekén három évtized alatt megjelent hatkötetes *Károlyi Mihály levelezése* című dokumentumsorozat,¹ a hozzá kapcsolódó monografikus (tehát messze több mint biográfia) 1978-as életrajz, az éppen főleg rövidege okán igen hasznos *Ki volt Károlyi Mihály?* (2012), valamint a főleg etikai síkon nagyot vállalt és teljesített politikus életművét sok egyéb munkájával is jól dokumentáló Hajdu azért is maradandót alkotott, mert egyszer mégis lesz egy jobb Magyarország, s annak megszületése a Károlyi Mihály neve fémjelezte polgári demokratikus

* A 2025 nyarán elhunyt Hajdu Tiborról Csunderlik Péter írt nekrológot a *Múltunk* 2025/3. számába, lásd DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.1> (a szerk.).

¹ Az 1978-ban megjelent első kötetet Litván György szerkesztette, akinek – Geceényi Lajos visszaemlékezése szerint – a kapcsolatai révén jelentős szerep jutott magának a sorozatnak az elindításában. Csunderlik Péter pedig – Hajdu Tibor neki tett közlése alapján – azt füzte hozzá, hogy Litván György csak hivatalosan lett e kötet egyedüli szerkesztője, valójában azt Hajdu Tiborral közösen szerkesztették. A második kötet ellenben csak a kádári Magyarország 1988 májusában bekövetkezett bukása után jelent meg. Messze nem szakmai lustaság okán. Önmagában e tény is vaskosan cáfolja azokat, akik nem veszik tudomásul, hogy Károlyi Mihály kultuszának a Kádár János neve fémjelezte sztálinista rendszer vaskos korlátokat állított. Még az sem ment, hogy levelezését kis példányszámban, csonkítatlanul jelentethesse meg a szakma. Nagy példányszámban publikált memoárján pedig ott van a cenzor keze nyoma.

forradalom mocsoktalan bemutatása nélkül elképzelhetetlen. Ennek a szakirodalomnak pedig Hajdu Tibor munkássága nem csupán elszakíthatatlan része, hanem azon belül a legrangsabbak közé tartozik. Rangját hatalmas erudícióján túl nagyszerű elemzései, a rokon szakmákban is elsajátított ismeretei, valamint világos, nemritkán irodalmi eszközöket megcsillogtató íráskészségének együttese adja. Ugyancsak fontos historiográfiai vonulatot képez számos olyan munkája, amely 1918–1919 forradalmait hozza az olvasó elé. Volt kollégánknak, bár jól láthatóan más a mércéje – az 1989 előtt uralkodó ideológia sokáig szerves részeként – a polgári demokratikus forradalom és a proletárforradalom megítélésénél, azaz míg gyakran mostohán bánik az előbbivel, ellenben nagyon megemelő az utóbbival, mégis ki kell emelnünk a polgári demokratikus ábrázolásánál annak megmutatását, hogy a közhelyszerűen gyengekezőnek, tétovának mondott Károlyi-forradalom ábrázolásánál életesen rajzolja meg – és sok vonatkozásban konkrétan okadatozza – annak a magántulajdonra kezet emelőkkel szembeni könyörtelenségét. Merthogy e – ide-oda téblábolónak tartott – képződmény statáriummal, vérrel, vassal bizony letörte a város és a falu magántulajdon elleni elemi erejű lázadását 1918 végén. Ha kellett, akkor pilótája a gépére szállt, bombát dobott, és száznál több halott látványával intette higgadtságra a felhevült tömeget.² E munka ma és a jövőben is minta lehet a kutatás teljessé tételére, ami nemhogy még egyes személyek erőfeszítésére, hanem kimondottan kollektívák összehangolt munkájára vár.

Mivel tudjuk, maga Hajdu Tibor tartotta úgy,³ hogy munkássága legjobb darabja az 1989-ben született *Közép-Európa forradalma, 1917–1921* címet viselő, szerény terjedelmű összegzése, ezért biztosan állíthatjuk, életművéről maga nyilatkozott a legszigorúbban. Nyugodtan mondhatjuk: túl szigorúan.

² Bartha Albert hadügyminiszter volt az értelmi szerző, aki idővel annyira megiszonyodott saját és sok más elődje népellenes cselekedetétől, hogy amikor 1946 augusztusától bő fél évig a honvédelmi tárcát birtokolta, akkor tárcájának az éves költségvetési vitában nulla forintot indítványozott, a felszabaduló összeget pedig az oktatásügyre javasolta fordítani.

³ Csunderlik Péternek beszélt így.

Sajnálkozva fűzte hozzá, hogy a fenti műve szinte visszhang nélkül maradt a rendszerváltás zajos időszakában. Mi csak azt tehetjük hozzá lakonikusan, hogy a szinte visszhang nélküliség pontosabban szólva visszhangtalanság volt valójában. Mert ez egy olyan munka, amely már mentes a politikai marxizmus, vagyis a vulgármarxizmus kliséitől, miközben a paradigmát válto hazai társadalom és értelmiség nem csupán a politikai marxizmust dobta le magáról, semmiféle marxizmust nem akart már látni, olvasni pedig aztán egy bötűt sem. Akkor már ismét nagy hangerővel szóltak a szavak, íródtak a mondatok arról, hogy Károlyi Mihály – és persze az „elátkozott”⁴ forradalma – hozta ránk Trianont, a Tanácsköztársaság (amelynek becsületes nevét, a Magyarországi Tanácsköztársaságot⁵ soha nem tanulták meg) pedig történelmünkötől – úgymond – teljesen idegen, egyszerűen puccsban fogant kisiklás, amelyhez szerették, szeretik hozzátenni azt a vad valótlanságot, hogy a hatalmat természetesen senki más, mint maga Károlyi Mihály adta át a kommunistáknak. Hajdu Tibor munkásságának soha nem múló historiográfiai érdeme, hogy gazdagon okadatolja: a proletárállam az oroszországi bolsevizmus históriánkba szervesen belesimult importterméke. Komoly ember nem vitatja azt a tényt, hogy a magyarországi szociáldemokrácia történelmünk szerves része. Az első tömegpártot ez a politikai alakzat teremtette meg. 1917 végén már kétszázezer, egy évvel később pedig hétszázezer főt tömörített. A Tanácsköztársaság idején a kommunistákkal egyesült párt még nagyobbra nőtt, így Magyarországon az első milliós tömegpárt megalkotásának kétes dicsősége is hozzá kötődik, nem Gömbös Gyula vagy Rákosi Mátyás garnitúrájához. Hajdu Tibor mutatott rá arra a tényre is, hogy 1919 márciusában a nagy

⁴ Olyan a mi társadalmunk, hogy e teljesen valótlan kifejezés címnegyedbe helyezésével is zajos sikert lehet elérni, ahol a beltartalom gyengéi persze szintén „üdvösek”. Mert – mint Esterházy Péter bölcsen megírta volt – nálunk „a nincsek állnak össze valamikké, a volnákat pedig a sírdogáló emlékezet vanná kovácsolja”. (ESTERHÁZY Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat*. Magvető Kiadó, Budapest, 2013. 241.) A történész természetesen annyiban korrigál, hogy hozzáteszi: nem mindig, de nem is kevésszer.

⁵ Még pontosabban: Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság.

bolsevista rohanásban a *Népszava* még a *Vörös Újságnál* is radikálisabban cikkezett a szocialista társadalom „napokon belüli” megszületéséről. És mivel egy állam széles körök közreműködése nélkül életképtelen, a szükséges mennyiségű kommunista pedig hetek alatt csak nem akart elszaporodni, ezért jó ideig bizony maguk a szociáldemokrata káderek működtették nem kis bolsevista hevülettel a proletárállamot. Amikor azután 1919 júniusára mind világosabb lett a bolsevik ábránd csődje, akkortól a kommunista színek természetesen kifakultak, s mind többen ismét szociáldemokrata jövővel akarták a boldog magyar sorsot megteremteni. Akiknek manapság nem fér a fejükbe, miért van az, hogy még a 21. század elejére sem sikerül *megismételni* a szociáldemokrácia 1918 őszére elért sikerét, azoknak – az elmondottakon túlmenően – a *Borsszem Jankó* és a *Bolond Istók* című vicclapok lapozgatását ajánlom szíves figyelmükbe.⁶ Amelyek – például – míg fesztelenül élcelődtek akár Tisza Istvánon vagy Apponyi Alberten, a szociáldemokrácia kikarikírozására semmi sem készítette őket. Mert a hatalom védte bensőségben a gróf urakon nem volt akadály csipkelődniük, ekképpen is a rendszert stabilizálták, de a nemzeti glóbuszba beilleszkedni képtelen szupranacionális képződményen még élcelődni sem volt érkeszük. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a história döntően még ma is nemzetállami kereteken belül zajlik. A tőke mozgása és sok egyéb már a 19. század hetvenes éveitől átléphetett a nemzeti kereteken, de a társadalmi élet számos eleme – főleg az érzelmek, az identitás világában – képtelen a nemzeti glóbuszból kiszakadni. Az európai identitás ma is fájdalmas hiányának gyökérzete minden bizonnyal szintén itt leledzik.

Mivel komoly történész soha nem lehet egy témájú, nem lehet egy ügyű, mert az elkerülhetetlenül együgyűségbe torkollik, ezért más témák feldolgozására természetesen – főleg még fundáltabb éveiben – Hajdu Tibor is vállalkozott. A magyarországi katonatiszti társadalomról írt két munkája – az Amerikai Egyesült Államokban élt és alkotott, szintén nagyszerű Deák

⁶ Lásd részletesebben Dalos Áron *Válság és gúny – 1890 karikatúrákon* című előadását a 2025. október 2-án az ELTE BTK Történeti Intézete Szekfű Gyula Könyvtárban megtartott Modern Magyarország Doktorandusz Konferencián.

István tárgyba vágó könyve mellett talán az egyéb írásainál is maradandóbb.⁷ Aztán nem maradhatnak említetlenek fontos forrásközlései és tanulmányai a Rajk-per iszonyatáról. De magvasan szólt az emlékirat-irodalom elméleti kérdéseiről, a történettudomány és a politika kapcsolódásairól, a magyar–szovjet viszony megannyi fejezetéről, avagy – amint arra Karády Viktor a Tibor emlékezetének szentelt 2025. szeptember 26-i beszélgetésen rámutatott – az értelmiségi „túltermelés” társadalmi hatásai kapcsolatáról is.⁸

Mint jelen írásunk második felében filológiai alapossággal bizonyítjuk, 1972-re Hajdu Tibor világnézetében – bár a szükséges parvánokat nem bontotta le⁹ – úgy fakulnak ki a kommunista

⁷ HAJDU Tibor: A magyar tisztikar társadalmi helyzete, összetétele és presztízse a kiegyezés előtt és után (1850–1883). *Történelmi Szemle*, 1986/3–4. 393–425.; Uő: A tisztikar társadalmi helyzetének változásai (1849–1914). *Valóság*, 1987/4. 65–80.; DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztiájának társadalmi és politikai története, 1848–1918*. Ford.: FÉLIX Pál. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.

⁸ HAJDU Tibor: Az értelmiségi „túltermelés” és társadalmi hatásai. In: LACKÓ Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984. 47–98. (Az írás először a *Valóság* 1980/7. és 1981/7. számában látott napvilágot.) A 2025. szeptember 26-i emlékező beszélgetés elérhető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=pgbEIwzBV0&t=1781s> (Letöltve: 2026. 03. 01.)

⁹ Ebbe nem tartozik bele – a dátumok egybeesése csalfa jelenség – a Munkásárségtől 1971-ben vett búcsúja. Akkor ő ugyanúgy akaratan kívül szerelt le, mint az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében dolgozó társai, akik addig a Munkásárség 1. számú „biztosító század”-ban tevékenykedtek. Hiszen e tagságuk egyszerűen kötelező pártmunka volt a számukra. Ekkor azonban az egység egyszerűen megszűnt. (Nagyon köszönöm Gecsényi Lajos barátom fontos közlését.) Hajdu Tibor soha nem festett marciális jelenségeként, ezért később mókás legendák fűződtek hadgyakorlataihoz, amikor nyakában dobтарas fegyverrel szerencsétlenkedett. Nekem a rendszerváltás utáni világban Vida István adta tovább a történetet. Vélem, szintén hallomásból. – De ha már a Munkásárségnél tartunk, akkor – félreértések elkerülése végett – leszögezem: messze nem elítélően, csupán leíró jelleggel szólok róla. Hiszen eddigi hosszú története során a kapitalizmus jószántából semmit, de semmit nem tett etikai síkon. És – az ellenkezőjét zsolozsmázó propaganda ricsajos zajában cincogom abban a biztos tudatban, hogy lesz egyszer majd csend, amikor jól hallható lesz – ma sem mutat semmi javulást. Sőt. Tátott szája – a költővel szólva – csupán zabált és zabál. Közben sok hasznosat tett és tesz az innováció terén, de az nem az etikai velejárója. Ez és talán a magyar és szovjet valóság közötti nem csekély különbség mérlegelése alapján lehetett Hajdu Tibornak tiszta a lelkiismerete, amikor tagja

színek, hogy a szociáldemokráciával szembeni benső fenntartásai nem adják át a helyet egy virtigli szociáldemokrata világnézetnek. Ő is azokkal tartott – az első helyek L. Nagy Zsuzsát, Litván Györgyöt és Hanák Pétert, mögöttük Gyurgyák Jánost és Pók Attilát illetik –, akik a Jászi Oszkár és elvbarátai képviselte polgári radikalizmus eszmevilágát élesztgették – a széles intézményi támogatottságot élvező rezsimmunkomunkista dogmatizmus ellenszelében. Ez az eszmei átalakulás jól dokumentálható azzal is, hogy 1973-ban Hajdu az MSZMP KB Párttörténeti Intézetéből az MTA Történettudományi Intézetébe igazolt át, ahol a korábban ugyancsak kommunista Ránki György, Hanák Péter és Lackó Miklós nemes versenyben volt egymással, hogy melyiküknek sikerül távolabb kerülnie a politikai marxizmus (nem sokkal korábban még oly lelkesen harsogott) kliséitől.¹⁰ Így teljesen természetes volt (Lackó és Hanák osztályt vezettek, Ránki igazgatóhelyettesi tisztsége pedig a valóságban ügyvezető igazgatóságnak felelt meg Pach Zsigmond Pál igazgatósága alatt), hogy itt inkább csak önszorgalomból fasisztázták a Horthy Miklósról elnevezett korszakot, de az messze nem volt kötelező. Amely szabadság értékét csak akkor látjuk tisztán, ha elmondjuk, hogy az ilyesmiben sem az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében, sem az MSZMP KB Politikai Főiskoláján nem volt pardon.

Aligha járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy Hajdu Tibor életműve nagyon sokban a hazai szocialista évtizedek politikai és eszmei alakulásainak hű lenyomata.¹¹

volt e fegyveres testületnek. Hiszen ő aztán igencsak sokat tudott a szovjet világ igazi valóságáról. Miért ne vélhette volna úgy, hogy a hazai rendszert – ha kell – inkább magyar fegyverrel jobb védeni, mint idegennel? Sokszor a dolgok ilyen egyszerűek.

¹⁰ Kövér György nem alaptalanul tartja, hogy e jeles férfiak életük végéig megmaradtak marxistáknak, amely világnézet alapján, vallja kollégánk, nem lehet jó társadalomtörténetet művelni, ám az ellentmondás könnyen feloldható a marxizmus pontos körbejárásával. Ránkiék a politikai marxizmust, vagyis az üdvtörténetet hagyták idővel maguk mögött, de a história vizsgálatának strukturalista, vagyis marxista módszerét valóban megtartották.

¹¹ Akik követik munkásságomat, azoknak tudott, hogy alkalmanként ki szoktam kérni a leadás előtt néhány komoly kollégám véleményét. Így tettem most is. Megismertem Romsics Ignác véleményét is, aki többek között arra a számomra is elfeledett tényre hívta fel figyelmem, hogy a hatvanas években

Következőleg ideológiailag nagyon nagy a különbség az életmű első és utolsó darabjai között. Másként fogalmazva nagyon nagy a különbség az induló évek politikai – a nyomaték kedvéért ismétlünk, ha úgy tetszik: vulgár- – marxizmusa, s a pályát záró tudós megnyilvánulásai között. Volt, hogy ekkor úgy nyilatkozott: *letettem a baloldali szemüvegemet*. Botorság lenne azt gondolni, hogy e szemüveg mellőzése a teljes baloldaliság megtagadását jelentette volna. Hiszen ahogy a jobboldaliság világa is széles tartomány, hasonlóképpen a baloldaliság világába is nagyon sok eltérő befér. Hajdu Tibor soha nem azonosult az 1990 után kibontakozott kurzussal.¹² A Magyar Történelmi Társulatban 2009. március 17-én *Változó korok, változó vélemények a Magyarországi Tanácsköztársaságról* címmel tartott előadásában „napjainkban másodvirágzását élő ellenforradalmi szemlélet”-ről tett – aligha helyeslő értelemben – említést. Hajdu Tibor történetírásának bemutatása oly nagy feladat, hogy azt egyszer önálló műben kell majd valakinek elvégeznie. Magam most a rendelkezésre álló kereteken belül csupán az 1969 és 1972 közötti fordulatot szeretném ábrázolni.

*

1971-ben mutatták be a mozik Jancsó Miklós azóta kultusz-filmmé vált alkotását, az *Égi bárányt*. A film főleg azokban az

Hajdu Tibor egyáltalán nem volt még végtelen távolságban a legmagasabb szinten Révai József megfogalmazta, a nemzeti komponensre ügyelő marxizmustól. Ennek pedig egyik lenyomata az 1968-as könyvének az 1918-as polgári demokratikus forradalom előzményeit bemutató része. E könyv kapcsán pedig azt is jó tudni, hogy bár nincs okom koriggálni az 1968-ban, majd 1969-ben publikált két nagy műről a tanulmányom elején említett mércekülönbséget, ám ezzel együtt is Hajdu 1968-as műve lényegesen elismerőbb a polgári demokratikus forradalomról, mint ahogy addig a hazai hivatalosság irt róla.

¹² Tudatosan használok a *kurzus* kifejezést. Mert jóllehet már most látható, hogy az elmúlt harmincöt esztendő alaposan kettévágja a 2010-es cezúra, holisztikusan mérlegelve nincs is olyan nagy különbség. Mert 2010-nek alaposan megágyaztak – nem csekély mértékben a 2010 után pórul jártak akaratlanul is tevőleges részvételével – az első két évtized történetével. Azután, hogy az egész mesterművel alaposan kisemmizett, bocsánat: üveggyöngyökkel jutalmazott, istenadta (ráadásul rafináltan megosztott) nép közben mire is jutott, azt majd a távoli jövő történetírása fogja – a lehetséges mértékig elfogulatlanul – elbeszélni.

értelmiségi körökben aratott nagy tetszést, ahol nemhogy nehezen viselték, hanem génjeikben örökölten kimondottan utálták a rendszer politikai marxizmusának szűk kalodáját, miközben a rezsimmel azonosulók körében komoly visszatetszést szült. A korszak progresszív folyóirata, a *Valóság* – első menetben, szeptemberi számában – az előbbinek adott hangot azzal, hogy Józsa Péter tollából a filmmel messzemenően azonosuló írást közölt.¹³ Magam is – mit tagadjam – az erősen helytelenítők közé tartozva averziómat kifejező írást készítettem a szociológus Babics László barátommal közösen. Fő problémám azt volt, valóban kimerül-e a tömegek szerepe – amint azt a film erőteljesen sugallja – a történelem elszenvedésében? Józsa ugyanis így fogalmazott: „Ha a *Sirokkótól* eltekintünk, a *Szegénylegényektől* kezdve Jancsó valamennyi filmjében úgy fest a világ struktúrája, hogy először is adva van egy »régvi világ« a maga obskúrus, avított, századokról itt maradt, emberellenes rendjével és értékeivel; azután van egy passzív, kiszolgáltatott, a körülötte lejátszódó dolgokból vajmi keveset értő tömeg, végül van egy szűk, halálra szánt csoport, amelyik kísérletet tesz (vagy tett) a fennálló rend megdöntésére és arra, hogy kiragadja a tömeget a régi világ befolyása alól.”¹⁴ Az elszenvedés tényét egyáltalán nem vitatva válaszukban azt kérdeztem volna: „Ez lenne valóban a világ struktúrája? Ez lenne a néptömegeknek a történelemben betöltött szerepe? Nem olyan jelentéktelen kérdés ez, amelynek a helyes megválaszolása egy történelmi alapképletből kimaradhat. Persze érzésünk szerint – és ezt Józsa Péter fejtegetései alátámasztani látszanak – a tömegek történelemben betöltött szerepének a felfogása a Jancsó-filmekben nagyon is tudatos, de így felfogott, ábrázolt. Ez pedig már önmagában súlyos történelemsemléletbeli hiba.”¹⁵

Tervezett válaszuk túlnyomó hányada erősen vitatta Józsa dolgozatának mondandóját, s így természetesen a

¹³ JÓZSA Péter: Gondolatok az *Égi bárányról*. *Valóság*, 1971/9. 66–79. Jancsó Miklós megosztó voltáról Józsa minden bizonnyal pontosan írta: „az a közönségréteg, amelyik fenntartás nélkül elfogadja Jancsót, aránylag vékony.” Uo. 66.

¹⁴ Uo. 69.

¹⁵ A kézirat a szerző birtokában.

Tanácsköztársaság fatalista beállítását is. Hiszen Józsa a kis vöröskatona tragikus jelenetéről azt írta, hogy az „az egész Tanácsköztársaság zárt allegóriájává is válik: világosan utal arra a *tragikus naivitásra*, amellyel a Népbiztosok Tanácsa Magyarországon átvette a hatalmat, *nem is sejtván*, milyen erőket hívott ki maga ellen, amelyek négy hónap múlva össze is roppantották.”¹⁶

Nos, mivel már ugyancsak nem 1971-ben, hanem a merőben más korszellemet sugárzó 2026-ban járunk, azért minden bizonnyal nem felesleges elmondanom, azért voltam akkor annyira felháborodva (barátomat nem akarom a magam felháborodásába belekeverní, társszerzőségét ő inkább csak szolidaritásból vállalta), mert mi akkor még a világforradalom ábrándját a régi-ek módján hittük és képviseltük. A messze nem egyarcú aczéli kultúrpolitika ellenben – alaposan elrúgtatva a hivatalos kánon szellemétől és betűjétől – biztos támaszt adott Jancsónak, s a *Valóság* ezen felbátorodva közölte le Józsa Péter írását. A mostani világ viszont az 1917–1923 között nemzetközi méretekben erősen élt világpolitikai ábrándból – gyengébbek kedvéért: a világforradalom látomásából – már azt sem akarja tudomásul venni, ami az akkori szereplőket mélységesen eltöltötte. Vagyis a mából néz vissza, ami egyébként a legtöbb esetben így szokott természetesen lenni.

Sükösd Mihály, a *Valóság* akkori szerkesztője azonban nem lehetett ilyen lezser a múlt valóságával szemben, hiszen egy szovjet szuronyok alátámasztotta, forradalmi ideológiát hirdető (ténylegesen egyre kevésbé valló) rendszerben oldalazott. Pontosan tudta, hogy a szerkesztőség (Aczél György támogatása közepette is) nem keveset kockáztatott, amikor közölte Józsa Péter Jancsóval azonosuló, tehát a korabeli kánonnal homlokegyenest szembemenő írását. Írásunkat ugyan elhárították, ám az 1971. november 4-i keltezésű *nemet mézzel-mázzal öntötték le*. Mivel e levélke abszolúte a rendszer kétarcúságát festi meg, ezért minden bizonnyal hiba lenne nem ismertetnem: „az Égi bárányról írt vitacikküket tartalmaz, a dolog érdemi részét tárgyaló írás-

¹⁶ JÓZSA Péter: I. m. 72. Kiemelések tőlem – P. P.

nak ítéltük. Sajnos egyetlen, technikai jellegű okból nem vállalkozhatunk a közlésre. Már korábban megrendeltünk vitairást Józsa Péter tanulmányára. Ez a dolgozat lényegesen hosszabb az Önökénél, s mint decemberi számunkban olvashatják, többé-kevésbé tartalmazza az Önök érveit is. Az Önök cikkéről ezéрт sajnálattal le kell mondanunk. Ha esetleg más tanulmány-tervük lenne, szívesen megbeszélünk [...].¹⁷

A decemberi számból aztán megtudtuk, hogy nem kisebb személy, mint maga Mód Aladár – egyébként a szerkesztőbizottság tagja¹⁸ – volt a „megrendelt” és érveinket „többé-kevésbé” tartalmazó írás illusztris szerzője. Így joggal gyaníthattam, s ma is azt

¹⁷ A szerző birtokában.

¹⁸ Romsics Ignác szerint Mód Aladár a *Valóság* kulcsfigurája volt. (ROMSICS Ignác: *Kosáry Domokos*. Helikon Kiadó, Budapest, 2025. 405.) Véleményünk szerint azonban ekkor már aligha: ha kulcsfigura, akkor Józsa Péter cikke nem jelenik meg. Romsics Ignác ugyanígy arról is ír, hogy 1949–1953 között létezett egy „Révai–Andics–Mód-féle nemzeti kommunista történelemszemlélet”. Valóban létezett, de azzal a tehertétellel, hogy e három személy messze nem volt egy súlycsoportban. És ezt ők is tudták. Minden szörnyűségével együtt Révai József valóban nagy volt, de még Andics Erzsébet is jóval felette állt Mód Aladárnak. Egészen pontosan annnyival, amennyivel egy történész tanszék érezte – és éreztette magát – fölényben egy tudományos szocializmus alapjai tanszékkal. Nagyon emlékszem arra, hogy a Mód-tanszéken 1968-ban kezdő Gergely Jenő barátom közel két évtizeden át küzdött, tett gesztusokat az 1974-től az Andics Erzsébetet felváltó Pölöskei Ferencnek azért, hogy végre Szekfű Gyula volt tanszékére kerülhessen. És arra a lesajnáló mosolyra is nagyon emlékszem, amelyben 1973-ban Ránki György a Lánchíd pesti hídfőjén részesített engem, amikor megmondtam neki, hogy Mód Aladár temetésére igyekszem. Azután a palettát még két emlékemmél kell kiegészítenem. 1969 szeptemberében zajlott az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében a Luca széke módjára készülő tizkötetes *Magyarország története* 19–20. századi szakasza – később az *Értekezések...* sorozatban nyomtatásban is megjelentett – vitája. Itt először Ránki György, aztán Ormos Mária aláta le Mód Aladárt a felettebb szakmai-atlan áradásáért. Ezt – az egyébként hatalmasban mind inkább visszatorzó, de szaktudományos súlyra idővel szert tevő – Andics Erzsébettel szemben még akkor sem merték volna megtenni. Aztán Révai emléke robusztusságához egyetlen, de Kosáry életművét tangáló adalék. Szóval, ahogyan azt a nemzetközponti gondolkodás egyik látleteleként megírt Kazinczy–Berzeviczy-vitáról szóló dolgozatomban tömören megfogalmaztam: a történelem által már 1957-re ledarált Révai József „szellemi örökségének súlyát – a rendszer jellegéből következően – a börtönt megjárt Kosáry Domokosnak is jóval később viselnie kellett.” In: PRITZ Pál: *Történelem és nemzet*. BTK Történettudományi Intézete–Magyar Történelmi Társulat–Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest, 2023. 25–29. Szóval nagyon szép, de ugyancsak nehéz szakmánk van.

gondolom, hogy nem volt itt semmi megrendelés. A felháborodott magától ragadott tollat, a rendszer berkein belüli felháborodás csillapítására pedig a szerkesztőségnek kapóra jött a kész dolgozat lobogtatása, hiszen az jó eszköz lett a lap számára az ellene támadt indulatok csendesítésére. Nekem azonban inkább – akinek Mód anno azért rontotta el kitűnő bizonyítványát, mert a szemináriumon napirendre tűzött Molnár Erik-vitában lelkesen önként jelentkezőnek eszembe sem jutott professzorom romantikus, igazából aligha marxista nézeteit ismételtetni, sokkal inkább Molnár Erik felfogása mellett kardoskodtam; majd később megtudtam, hogy a Molnár-iskolát képviselő Pamlényi Ervin (másodállásos) c. egyetemi docensi kinevezését Mód gáncsolta el azzal az érveléssel, hogy a jelölt nem is tudós, csak publicista – ezek a dolgok tovább segítettek abban, hogy a valósággal egyébként is közelebbi viszonyba kerülő világnézetem mind megalapozottabb legyen. A közlés dolgában azonban megmaradt ifjúkori nyakasságom; a megírt cikkünket a *Századok*-ban szerettem volna kinyomtatva látni. Mesterem, Pamlényi Ervin, a folyóirat felelős szerkesztője ellenben azt tartotta, hogy a publikálás ártana nekem, ezért azt a diplomatikus utat választotta, hogy megkérdezte a szerkesztőbizottság véleményét.

Erre 1972. február 11-én került sor. Az ülésen a hozzászólók alapján rokonszenveztek dolgozatunkkal, csupán részkérdéseket tettek – egyetlen bizottsági tag kivételével – szóvá. Például Kosáry Domokos a cím megváltoztatását vetette fel. Ám Hajdu Tibor – ő volt az egyetlen, vélem, aki azt sem tudta, hogy ki fíborja vagyok, azt sem vette észre, hogy egyáltalán ott ülök közöttük, de mikor megtudta, sem árnyalta véleményét – a maga csipős stílusában kimondottan a közlés ellen nyilatkozott, Jancsót pedig azzal az ügyes érveléssel vette védelmébe, hogy Józsa (ügymond) nem hivatott interpretátora a rendezőnek.¹⁹ A részletekre

¹⁹ Sokat töprengve a témán, és messze nem egyedül gondolkodva azt tartom, hogy Hajdu Tibor sem egyéni véleményt képviselt a szerkesztőbizottsági ülésen. Az 1956-ban kisgyermekként a családjával együtt az Amerikai Egyesült Államokba „disszidált”, majd a hetvenes években ifjú történészként IREX-ösztöndíjjal az MTA Történettudományi Intézetében otthonra lelt Peter Pastor barátomat Hajdu Tibor többször otthoni asztaluknál is vendégül látta. Ott Péter 1978 májusában tanúja lehetett annak a mély ellenszenvnek, amellyel H. Kohut

már – hiszen félszáz esztendőnél is több idő futott tova – nem emlékszem, csupán szavakat jegyeztem fel, ám a lényeg, nézeteink sarkos szembenállása élesen bennem maradt. És azt is tudom, hogy nekem az ő *nemje* elegendő volt arra, hogy elejtssem a publikálás tervét. Pedig a bizottsági ülés lezajlása alapján nem lett volna akadály.

Ám filológiai bizonyossággal igazolható, s meg kell tennem, hogy bebizonyítom: 1968-ban, amikor írta, s 1969-ben, amikor publikálta *A Magyarországi Tanácsköztársaság* című művét, Hajdu Tibor bizony nemhogy azon a nézeten volt, amit eredetileg a *Valóság* számára megírtam, hanem még keményebben osztotta e felfogást. Ezért megkockáztatom, nyelvének csipőssége első helyen talán nem is ellenem, hanem korábbi énje ellen irányult. Mert míg 1972-es megszólalása már messze nem, ám az 1969-ben megjelent *A Magyarországi Tanácsköztársaság* című monográfiája egyértelműen kommunista álláspontot tükröz.²⁰ Amelynek tengelye szerint a történelmet a néptömegek formálják, a kommunistához mérve a szociáldemokrata felfogás pedig mindenben csak bosszantó elmaradás és gáncsoskodás.

A pártgyűlésről olvassuk a nagy műben: „A munkásság számára az egyesülés lehetővé tette a hatalom megragadását,

Mária, Tibor hitvese (egyébként Budapest Főváros Levéltárának történész-levéltárosa) beszélt a honi politikai viszonyokról. Aztán vegyük tekintetbe Hajdu Tibor baráti körét, amelybe a börtönviselt Litván György és Kosáry Domokos ugyanúgy beletartozott, mint a volt kommunista szertelenségeit, azon belül az ÁVH-val történt, szóval aligha leírható együttműködését már csak szégyennel emlegető Hanák Péter is. A mérlegeléshez persze következetesen szem előtt kell tartanunk az eltérő életutak dinamikáját is. Aminek jegyében – például – Kosáry Domokos mindig rokonszenvvel figyelte pályámat, mint ahogy én is tisztába jöttem 1989–1990-re azzal, hogy abban a nehéz helyzetben az MTA-nak börtönviselt tagtárs elnöki székbe emelésére van feltétlenül szüksége, s mint a nem csekély súlyú Központi Hivatal éppen társadalomtudományi területen dolgozó főtisztviselője meglehetősen dinamikusan s a Kosáryval szemben ellenszenvvel viseltetők véleményét módosítva küzdöttem. De idővel Tibor is belátóbb lett velem szemben. 2012-es Károlyi-könyvét „barátsággal” dedikálta nekem, s az elmúlt években Pamlényi Ervinről készülő, döntően a publicisztikáját feldolgozó monográfiám elkészült darabjaira – kritikáját kérve – mindig azt a lakonikus választ kaptam, hogy nem tévedtem.

²⁰ Itt a magyarázat arra, hogy miért kellett a magam históriáját ily részletesen elbeszélnem Hajdu Tibor emlékezete kapcsán.

a proletárdiktatúra megvalósítását – először a régi Oroszország területén kívül. A munkásság cselekedni akart, és miután az elerőtlenedett államhatalom képtelen volt védekezni ellene, a katonák és a parasztok többsége támogatta, elsöpört volna mindenkiket, aki útjában állt. A forradalmat nem lehetett feltartóztatni. A március 21-i szituáció létrehozásában, mint Kun Béla hangsúlyozta, a szó közvetlen értelmében »a Kommunista Pártnak döntő szerepe nem volt«, de a forradalmi népet cserbenhagyni, »a hatalom átvételét visszautasítani a Kommunista Pártnak soha jóvá nem tehető történelmi hibája lett volna [...]«. ²¹ Tehát ekortájt Hajdu Tibor számára is még vegytisztán a munkásság a történelmet formáló tényező. A pártegyesülés teszi a munkásság számára lehetővé a hatalom megragadását, a proletárdiktatúra megvalósítását. Ez legalább annyira rejtelmes, mint a szeplőtelen fogantatás. Igazából két nagy történelmet formáló tényező van Hajdu elbeszélésében a színen. Az egyik a munkásság, a másik az államhatalom, amely azonban elerőtlenedett, képtelen volt a munkásság ellen védekezni. Aztán az elbeszélésben alszereplőként felbukkan a katonák és a parasztok többsége, s ez olyan nagy erőt adott az egyébként is mitikus erejű munkásságnak, hogy az „elsöpört volna mindenkiket, aki útjában állt.” A helyzet annyira rejtélyesen alakult, hogy a harmincnyolc éves Hajdu a további elbeszélésre már alkalmatlannak érezte magát, át kellett adnia a szót Kun Bélának.

A valóságban, tudjuk, Kun olyan erőssé vált, hogy még a Gyűjtőfogházból is ő sodorta a szálakat. Ám mint igazi kommunista, mindig roppant szerény volt – ahogy az a Hajdu által idézett visszatekintéséből látszik. Tehát ne legyünk vakok a csodával szemben: Kunnál is a forradalmi népet a maga mitikusságában látjuk, amelyet a kommunista párt nem hagyott cserben. Utóbbi csupán annyit tett, hogy elkerült egy „soha jóvá nem tehető történelmi hibát”. Hajdu Tibor ezután visszaveszi a szót, de ha már előtte Kun Béla maga volt a szerénység, akkor neki sem lehetett szerénytelenkedni:

²¹ HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. 36–37.

„Nem kívánok itt foglalkozni a bőséges és (elavult) vitairódalommal, amely a »felelősség« kérdését vitatta március 21-ért [sic!], egyes személyeket téve felelőssé a nép forradalmáért vagy éppen az utolsó lökést megadó Vix-jegyzéket, amelyet az objektív megfigyelő Cnobloch osztrák követ is úgy értékelt kormányának 21-én este küldött jelentésében: »az említett ultimátum is meggyorsította a rég várt kormányválság kitörését.« Csupán Jászi Oszkárt idézném:

»Mindig naiv realizmus az, amikor az emberek nagy történelmi sorsfordulók okát egy hosszú okozati sor utolsó láncszeméhez fűzik. *A magyar bolsevizmus igazi oka nem a Vix-féle jegyzék, hanem annak hosszú genezise van: sok évszázados osztályuralom, az utolsó fél évszázad megmérgezett nemzetiségi és szociális politikája, a Tisza-korszak erőszaka és korrupciója, az ötéves háború, a hadsereg megsemmisítését követő anarchia: mindez és sok más tényező vezetett el a proletárság diktatúrájához.*»²² Ma már végre jó ideje tudjuk, hogy a magyar bolsevizmus *közvetlen* igazi oka mégis valóban Vix francia alezredes jegyzéke volt. E szerencsétlen jegyzék átadására pedig az antantot gyengeségével párosult szovjetellenessége, valamint a román magyarellenes cselszövések szitáján átlátni képtelensége motiválta. Jászi Oszkár okai természetesen léteztek, ám azok távoli okok voltak, amelyek messze nem magyarálták meg a hatalmas fordulat bekövetkezését.

De nézzük meg a *Március huszonegyediké* című alfejezet elejét. A lényeg dolgában az is bőven eligazít. Az első bekezdés egymást követő két mondata merő ellentmondás. Az első maga a fellegekben járás, a másik maga a történelmi bölcsesség. Nézzük a fellegeket. „Két nappal a döntő fordulat előtt, 1919. március 19-én eltűnt a polgári demokrácia légköre, a levegőben van a változás bizonyossága, a várakozás izgalma, a friss tavaszi szél a »változások nehéz szagát görgeti«, anélkül, hogy bárki pontosan tudná, mi következik.»²³ Nem kétséges, hogy az írói lendületes fantáziát a tömegek mitikus erejébe vetett bizonyos tudás rugóztatja. De

²² Uo. 37. Kiemelés tőlem – P. P.

²³ Uo. 23.

közben már a fiatal történészben érik a tudós is. „Nehéz feladat rekonstruálni egy nagy történelmi eseményt megelőző hangulatot, mikor ítéletünket az egész történet utólagos ismerete befolyásolja.”²⁴ Az elszólás pontosan mutatja, hogy a fiatal történész annak a történelmi felfogásnak a képviselője, amelyet aztán gyötrelmesen, sok ellentmondáson át majd meghalad. Mert a későbbi Hajdu is már inkább a pontos, a lehető legpontosabb történelmi rekonstrukcióra helyezi a hangsúlyt.

A polgári demokrácia légköre március 21-én tűnt el. Egészen pontosan a proletárdiktatúra tüntette el, azért, mert arra a kis alezredes teremtett közvetlen okot: az antant balfogása jegyében átadta a jegyzéket 20-án, délelőtt 10 és 11 óra között. De a demokrácia légköre természetesen még akkor is megvolt. Károlyi Mihály annak jegyében cselekedett, és kérdezett meg szinte minden politikai tényezőt e honban. A polgári demokrácia légköre eltűnésének Hajdu Tibor számára két bizonyítéka volt. Az egyik a *Népszava* március 19-i vezércikke, a másik a budapesti szocialista tanítók gyűlése, amely a proletárdiktatúra proklamálása, valamint egyéb, a rend ellen forduló lépések mellett foglalt állást.

A vezércikk szerint a tervezett áprilisi választásokon „nem a szocializmus sorsáról fognak dönteni, mert hiszen a szocializmus ma már kikerülhetetlen történelmi és gazdasági szükség, amelynek be kell következnie, akár többségben lesz, akár pedig kisebbségbe kerül (!) a Szociáldemokrata Párt az új parlamentben«, csupán arról, »vajon Magyarországon békés vagy pedig erőszakos eszközökkel valósul-e meg a szocializmus [...]« Ha az SZDP a választásokon vereséget szenved, akkor »el fog következni az erőszakos felforgatások végeláthatatlan²⁵ korszaka [...] A proletárságban él is a győzelmi akarát és el is van szánva, hogy keresztül gázol minden akadályon [...]«²⁶ Hajdu hozzáteszi: „A *Népszava* írta ezt, nem a *Vörös Újság*.”²⁶

Valóban így történt, ám a tömegeknek nem volt meg a *sugallt* mitikus ereje. Itt sem szeretnék félreértetni. Valamire való törté-

²⁴ Uo.

²⁵ Az eredetiben: „végeláthatatlan”. Az eltérésre Eöry Áron kollégám hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte.

²⁶ Uo.

nész természetesen tisztában van a tömegek történelmet befolyásoló szerepével. Ám ettől merőben más, amikor valaki – és 1969-ben Hajdu Tibor is az volt – a rendszer ideológiai paradigmájában beszél-mesél a történelemről. Az oroszországi események híre, a maroknyi magyar kommunista agitációja széles tömegek szociális elégedetlensége talajára hullva radikalizálta a *Népszavát*, s ezen a talajon vált az antant ballépése végzetessé.

*

Kiemelkedően nagy jelentősége van Hajdu Tibor munkásságában azoknak az írásainak, írásrészleteinek, amelyekkel abban a sűrűn indázott, ugyancsak fundamentálisan fontos témakörben igyekszik rendet teremteni, amely 1919. március 21., tehát a proletárdiktatúra megszületése, Károlyi Mihály szerepe, a párt-egyesülés mikéntje körül – minden bizonnyal soha be nem fejeződően – kavarg. Hajdu tárgyba vágó munkássága sok mindent tisztáz, illetve számos kérdésben ad segítséget ahhoz, hogy aki akar, az tisztábban lásson. Ám előjáróban azt is el kell mondani, hogy bárki és bármilyen előrelendítően megszólal, az is eleve hibát vét, ha nem szegezi le az alaptényt. Az alaptényt, hogy bármennyire fontos is egyes elrajzolások kiigazítása, rész-kérdések tisztába tétele, ám első annak súlykolása – mert kipuhtíthatatlan a külpolitikai vakság, a horizonthiány –, hogy a szarvashiba nem Budapesten, hanem Párizsban követtetett el. És ezt bizony Hajdu sem kellő módon súlykolja. Ő is hajlamos arra, hogy a nagy rendteremtésben a legfontosabbat a szükségesnél kevesebb fényvel világítsa meg. Tehát főleg a mai nagy elrajzolások közepette – amikor a nagy többség számára nem világos, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság bár szovjet importtermék volt, de mégis a hazai história szerves része, rágalom annak terjesztése, hogy Károlyi Mihály adta volna át a hatalmat Kun Bélának. A maroknyi magyar kommunista győzelmét a *Vix-jegyzék megrendítő hatására* a két munkáspárt egyesülése tette lehetővé, és az merőben más történet volt, mint a Magyar Dolgozók Pártjának 1948-ban történt megszületése, mert az 1919-es szociáldemokrata vezetés zöme hazai tömeg-

nyomásra bolsevizálódott. Szükséges tehát újból és újból vastagon aláhúzni: a szarvashibát a jegyzék megírása, majd átadása szülte meg.²⁷ Annak, hogy abban a szörnyen kilátástalan helyzetben ki és hogyan esetlenkedett a magyar fővárosban, ugyancsak csekély a jelentősége.²⁸ Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a dominó az antant tájékozatlansága miatt dőlt el.²⁹ Nagynagy hiba volt, ám mégsem az a lényeg, hogy Károlyi nem ismerte ki magát a szociáldemokrácia bolsevizálódásában. Ő mindig csak azt látta, hogy modern Magyarország nem születhet meg a szociáldemokrácia térhez engedése nélkül. Ám azt, hogy a szociáldemokrata munkásság mind jobban bolsevizálódik, s vezetőik zöme is mindinkább e hatás alá kerül, azzal szemben vak maradt. Szinte semmi annak a jelentősége, hogy mi is volt abban a március 20–21-i néhány órában Bethlen István sokat emlegetett szerepe. Nagyon mérsékelt annak a forrásértéke, hogy mit nyilatkozott arról utólag Ugron Gábor.³⁰ Főleg szinte

²⁷ Ebben a helyzetben fogalmazott – a Kunfi Zsigmonddal szemben kötél-idegzetű – Weltner Jakab e szavakkal: „Barátom, én mindig megfontolom, amit cselekszem. Megcsináljuk a diktatúrát, két hét múlva bedöglünk és felakasztanak valamennyiünket. De – legalább nem magunk ütöttük egymást agyon.” (Idézi: HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. I. m. 34.) És tegyük hozzá: túl sötétén látott. A két hétből 133 nap lett, s a *bedögléshez* az ugyancsak fergeteget tavaszi hadjárat után a francia miniszterelnök ármánya és a szociáldemokrata vezetők politikai iskolázatlansága kellett. Mert teljesen csalfa remény volt nem látniuk, amit már a politikai cselvetésekben szintén tapasztalatlan, ám mégis a történelem mélységébe belelátó Jászi Oszkár 1919. április második felében tisztán látott. A diktatúra bukása után képtelenség szociáldemokrata átmenetben reménykedni. Itt bizony ellenforradalom lesz. Az lett. Ráadásul olyan, amelynek kereken négy esztendő gyilkos küzdelemre volt szüksége ahhoz, hogy a józanabb tábora a ködevőkkel szemben diadalmaskodhasson.

²⁸ Nem szeretnék félreértetni: eszem ágában lebecsülni a történelmi pontosság jelentőségét, „csupán” az arányokról szólok.

²⁹ Ezért volt egyszerű piszkálódás Hatos Pál részéről Hajdu Tiborral és Romsics Ignáccal szemben a Jászi Oszkár és Károlyi Mihály születése 150. évfordulója tiszteletére a Politikatörténeti Intézet által 2025. március 26-án rendezett tanácskozáson, amit előadásában mondott (*Károlyi Mihály 1919. március 21-én. A hatalomátadás története*). Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=KpEtAKSnlao&t=1218s> (Letöltve: 2026. 03. 01.)

³⁰ A köztörténet szempontjából semmi jelentősége nincs azon kijelentésének, hogy ez volt élete legérdekesebb epizódja. Ugron 1924-ben, majd 1934-ben eleve nitette fel a történetet. Az 1924-es nyilatkozatának címe: Életem legérdekesebb emléke. *Pesti Hírlap*, 1924. szeptember 7. 4. A másik újságcikk: UGRON Gábor:

semmi a jelentősége a nyilatkozatai közötti – egyébként nem kicsi – eltéréseknek. Mert ezeket egyszerűen az magyarázza, hogy Bethlen István hatalma mind nagyobb lett azokban a későbbi esztendőekben. Annak is nagyon alárendelt jelentősége van, hogy a szociáldemokrata miniszterek, tehát Böhm Vilmos és Kunfi Zsigmond nem tájékoztatták Károlyi Mihályt a Kun Bélával már megtörtént megegyezésükről. Annak sincs igazából komolyabb jelentősége, hogy Kunfi Zsigmond hogyan is viszonyult Károlyi Mihály által miniszterelnökké történt kiszemeléséhez. Arra kell(ene) odafigyelni, ahogyan Hajdu Tibor ezt a kérdést megvizsgálja. Ő arra hívja fel a figyelmet, hogy Károlyi barátsága a húszas években nemhogy csorbát szenved, hanem kimondottan elmélyül Böhm Vilmos és Kunfi Zsigmond iránt.³¹ Abból sem érdemes komolyabb ügyet kreálni (bár *a maga helyén* természetesen tisztán kell látni), hogy Siklós András és Hajdu Tibor között milyen vita zajlott március 21. története körül. Az eltérés abból sarjadt, hogy Siklós kitartott kommunista történelemszemlélete mellett, Hajdu azt már akkortájt elhagyta. Ám a lényegben, nevezetesen, hogy Károlyi későbbi álláspontjából visszanezve mérhetjük le Böhm és Kunfi 1919. március 20–21-i viselkedésének Károlyira gyakorolt hatását, Hajdu és Siklós ugyanazt mondja. Éppen Siklós hívja fel a figyelmet arra, hogy Károlyi még 1946-ban sem neheztelt Böhm Vilmosra.³² Ellenben sokkal nagyobb – és számtalanszor nem tudatosuló – jelentősége van annak, hogy a Vix-jegyzék a demarkációs vonalon túl demarkációs zónát is megjelölt. Hiszen ez mutatta meg az antant román vonatkozásban való teljes tájékozatlanságát. Azt, hogy készpénznek vették a magyar felet teljesen alaptalanul befeketítő román manipulációt. Ők, vagyis a románok, szívesen kiköszörülnek a csorbát. Tudniillik jóváteszik szöszegésüket, azt, hogy különbékét kötöttek Bukarestben 1918 májusában a központi hatalmakkal.

Amit én gróf Bethlen Istvánról tudok. *Pesti Napló*, 1934. október 9. 7. Lásd SIKLÓS András: Mi történt március 21-én? (Megjegyzések és kiegészítések egy sajtóvitához.) *Párttörténeti Közlemények*, 1970/4. 75–133. (88. 22. lj.)

³¹ HAJDU Tibor: Adatok a Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez. *Párttörténeti Közlemények*, 1972/3. 121–155.

³² KISS Szilvia (szerk.): *Károlyi Mihály válogatott írásai, 1920–1946*. II. kötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. 237. Idézi: SIKLÓS András: I. m. 101.

Készek most a szovjetek letörésére fegyvert ragadni, de csak akkor, ha az – úgymond – ármányos magyarokkal szemben kellő biztonságot kapnak. Ez lett volna a Vix-jegyzékben körvonalazott zóna. És az antant belement a csapdába.³³

Ha nem vagyunk képesek felidézni a régen elenyészett pillanatot akkor volt sodró erejét, amiről most írunk, akkor az egész elbeszélésünk fabatkát sem ér. A mennél nagyobb tudás fontossága természetesen igen lényeges. Ám az adatok között a tények megragadása a döntő. Ennek érzékeltetésére a centrista Kunfi Zsigmondot hozom fel példának. Akinek közéletességét az akkori helyzet sodra ugyancsak átalakította. Nézeteinek radikálizálódása a tömegnyomás akkori erejének hű tükre.

„Kunfi – írja Siklós András – elméletileg elutasította a kommunista eszméket, ugyanakkor érzelmileg hatásuk, befolyásuk alatt állt: »[...] Csak állandó belső küzdelmek és vívódások árán tudtam a kommunizmus egyszerű, de rendkívül szuggesztív eszmemenetével szemben fenntartani demokratikus meggyőződésemet – olvasható visszaemlékezéseiben. A kommunizmus a szocializmus azonnali és közvetlen megvalósításának akarása és hit abban, hogy ez lehetséges is, mégpedig csakis az adott pillanatban, a kapitalizmus gazdasági csődjének és az uralkodó osztályok politikai hatalomnélküliségének pillanatában. Éreztem, hogy milyen nagy lehet ennek az eszmének sugalló ereje a munkásságra, amikor magam is csak észokok állandó felsorakoztatása

³³ A nézőpontok sokszor eltérőek. Ezért van az, hogy – mondjuk – az a Peter Pastor, aki az Amerikai Egyesült Államokban élve és kutatva, Wilson és Lenin között tájékozódva írta meg Vix küldetésének a történetét, mintha megértőbb lenne az antant felelősségével szemben (*The Vix Mission in Hungary 1918–1919. Slavic Review*, 1970/3. 481–498.) DOI: <https://doi.org/10.2307/2493161>. Holott igazából magunk sem mondunk mást. Hiszen szintén erősen hangsúlyozzuk az antant viszonylagos gyengeségét, az utódállamokra, főleg a románokra való rászorultságát. Neki azonban – még ha gyökerei ide is kötik, szintén alaposan ismeri történetírásunk eredményeit és gyengéit – semmi szüksége pepecselni olyan hazai apóságokkal, melyek feleslegességéről most szokatlanul élesen irtunk. Mondanivalónkat pedig a már jó ideje eltávozott Vadász Sándor barátunk akkor – hasonlóan Peter Pastorhoz – újnak számító, francia anyagokkal is operáló tanulmányával is alátámaszthatjuk (Vix és Károlyi. *Hadtörténeti Közlemények*, 1969/2. 239–265.).

útján tudtam e hatás alól kivonni magamat.«³⁴ Ezt ismétli másik megnyilatkozása is: „a munkásságot abban a pillanatban semmi sem tartotta volna vissza attól, hogy fegyveres erővel induljon azok ellen, akikről azt hitte volna, hogy ők akadályozzák meg a szocializmus megvalósításában és a munkásság hatalmának megteremtésében.»³⁵ Kunfi kapcsán karrierizmust emlegetni elképesztő történetietlenség. Főleg évtizeddel később, de még mindig csak ötvenesztendősen bekövetkezett öngyilkossága árnyékában, amelynek háttérében egyértelműen magas erkölcsisége állt. Magas intellektus volt, az ágált benne folyton, hogy őrizze meg a kommunizmus kilátástalanságával szembeni tartózkodást. „Fiam! – mondta a Gyűjtőből éppen csak kiszabadult, kérésére őt hazakísérő kommunista ifjűmunkásnak. – Elkövettük a halálugrást az ismeretlenségbe!”³⁶

Zárásként még egy kései Hajdu-idézet. Szintén annak érdekében, hogy szövegek betű szerinti olvasatával szemben soha ne legyünk restek a szélesebb összefüggések keresésére, mérlegelésére. A már említett 2009-es előadást Hajdu Tibor így kezdi: „Míg első évezredünk történetét a tudományos történetírás ma az elvárható objektivitással vizsgálja, ügyet sem vetve a politikai extrémításokra vagy a dilettáns ábrándokra [...]»³⁷ Nincs mit mentegetni: e mondat maga a tömény valótlanosság. Nincs helye az udvariaskodásnak. Csupán néhány kemény tény. A nagyszerű Engel Pál szintén híve lett a kettős honfoglalás valótlanságának. Vagy nézzük meg, mi zajlik évszázadok óta Mohács körül. Aki azt hiszi, hogy idén, az ötszázados évfordulón érkezik el a megigazulás, azt csak sajnálni tudom. És vissza kell utalnom Kosáry Domokosnak Révai József árnyékával szemben említett óvatosságára. Közben szemernyi kételyünk sem lehet a tekintetben, hogy Hajdu Tibor aztán kiváltképpen tisztában volt historiográfia-ánkkal, melyet a romantikus nemesi történelemszemlélet súlyos

³⁴ SIKLÓS András: I. m. 98–99. (Az idézet: KUNFI Zsigmond: Jegyzetek a diktatúra keletkezéséről. *Az Ember*, 1919. november 13. 15.)

³⁵ SIKLÓS András: I. m. 93. (KUNFI Zsigmond: I. m. 18.)

³⁶ HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. I. m. 48.

³⁷ HAJDU Tibor: Változó korok, változó vélemények a Magyarországi Tanácsköztársaságról. In: PÁL Lajos (szerk.): *Századok füzetek* 5. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2009. 5–17.

maradványai jellemeznék. Feloldható a vaskos ellentmondás? Természetesen igen. Csakis arról lehet szó, azért fogalmazott így, mert az adott pillanatban mélyen lehangozta a 20. század elbeszélése terén uralkodó, az ő munkássága hatékonyságát (is) alaposan kibébitő hatás.³⁸

Egy-egy pillanatra magunk is lehetünk így. Mégsem adjuk fel, nem adhatjuk fel.

³⁸ Hasonló lehangoztság befolyásolhatta későbbi munkáit is. Így a *rosszfiúk*-ről előadott terjedelmes produkcióról azon melegében, tehát 2021-ben készített recenziójában ugyan csak enyhének látszó kritikát fogalmazott meg a *Múlt és Jövőben*, de nem kevés gyatraságát is felsorolta a vaskos könyvnek, s azt sem hallgatta el, még sokkal többet is megírhatna.

